

דרום אפריקה - משפט וחיפוש אחר הצדק

ג'ף בדלנדר, עו"ד¹ Legal Resource Center, קייפ-טאון, דרום אפריקה

דרום אפריקה תחת משטר האפרטהייד לא הבטיחה רבות עבור עורכי דין בחיפושם אחר צדק.

כלל האוכלוסייה של דרום אפריקה קוטלגה לקבוצות על בסיס של שיוך גזעי, אשר טמן בחובו כוח פוליטי. קיטלוג זה קבע היכן יכולת לגור, ללמוד, לעבוד, לשחק, לקבל טיפול רפואי והיכן יכולת להיקבר. אזרחותם של כשמונה מיליון דרום-אפריקאים נשללה והם הוכרזו כאזרחיהן של 'מיני-מדינות', אשר הוקמו ונשלטו על ידי ממשלת דרום אפריקה. הממשלה הייתה בעלת סמכות לעצור אנשים לפרק זמן בלתי מוגבל ולהחזיקם בתנאי בידוד, להחרים ולאסור ארגונים ואנשים, לאסור את פרסומם של ספרים ועיתונים ולהכריח קהילות לעזוב את מקום מגוריהן. הממשלה עשתה שימוש בסמכויות אלו בצורה חופשית ובלתי מבוקרת. פעולות אלו נעשו על פי חוק, במשטר בו לבתי המשפט לא הייתה הסמכות לבטל חקיקה פרלמנטרית.

גם בקונטקסט של הסמכויות השלטוניות הרחבות האלו, הפרת החוק ע"י גורמים רשמיים הייתה דבר שכיה. כוחות הביטחון הואשמו דרך קבע בתקיפה (וגם הוכחו דרך קבע). עצורים מתו במעצר לאחר ש"החליקו על סבון", "נפלו במדרגות", ואף "נפלו מהחלון". הוכחות רבות הצביעו על תמיכה, או על חוסר מעש, של כוחות הביטחון אל מול מעשיהם של פעילים ימניים.

יחד עם זאת, בתוך האווירה העויינת הזאת התקיים בעת ובעונה אחת פרדוקס. בתי המשפט הורו על החזרתם לעבודה של כורים שובתים (לאחר שהם פוטרו). הם קבעו, כי גירושם של שבטים אפריקאיים מאדמותיהם כמעשה בלתי חוקי; הם הורו על בנייתם מחדש של מבנים אשר נהרסו על-ידי המשטרה ללא סמכות של צו בית משפט; הם הצהירו על מדיניות ונהלים אשר מנעו ממיליוני אפריקאים מלהתגורר באזורים אורבאניים כעל בלתי חוקיים. הם הורו על שחרורם של עצורים היות והמשטרה לא הצליחה לספק עילה הולמת להארכת מעצרים. הם זיכו אנשים אשר נשפטו בעוון 'בגידה' לאור התנגדותם הפעילה למשטר האפרטהייד.

יש לציין, כי ההתדיינות שצלחו, ושזכו לפרסום, היו מעטות לעומת מרבית המקרים, הפחות ידועים, אשר לא צלחו או שלא הובאו כלל בפני הערכאות המשפטיות. אך הניצחונות היו אמיתיים. בסופו של דבר, כאשר הפכה דרום אפריקה לדמוקרטיה, ראו פרשנים רבים את האתגרים המשפטיים הללו כבעלי תרומה משמעותית במאבק לסיום משטר האפרטהייד.

ההסבר לפרדוקס זה קשור בעובדה ששיטת הדיכוי והאפליה החוקית פעלה במסגרתה של מערכת משפטית מתוחכמת למדי. השופטים בערכאות המשפטיות הגבוהות האמינו כי הם היו עצמאים מהרשות המבצעת, ובאופן כללי פעלו בהתאם לסברה זו, היינו לא שעו להוראות, למרות שהיו שטענו שהם לא נזקקו להן, היות ורבים מהם היו בעלי עמדות זהות לעמדותיה של הממשלה. המערכת המשפטית, אשר הורכבה באופן כמעט בלעדי על ידי גברים לבנים ממעמד הביניים, הייתה באופן בלתי נמנע שותפה להרבה מהדעות הקדומות והערכים החברתיים של אלו אשר השלטון היה בידיהם. יחד עם זאת, לעצמאות הפרמאלית הזאת הייתה משמעות מיוחדת, ובאופן כללי, צייתה הממשלה להוראות בתי המשפט. מצב זה יצר 'מרחב פעולה' עבור עורכי הדין אשר יצגו את המתנגדים למשטר האפרטהייד.

ניתן לחלק את רוב התיקים שהובאו בפני הערכאות המשפטיות לשלוש קטגוריות כלליות:

¹ ג'ף בדלנדר, עו"ד, Legal Resource Center, קייפ-טאון, דרום אפריקה

תיקי מבחן (Test Cases) אשר היוו את ההתדיינות המשפטיות המפורסמות ביותר. התדיינות אלו היוו ניסיון להגדרה או הגדרה מחדש של כלל משפטי, בכדי להביא לשינוי חיובי במצבה של קבוצה גדולה של אנשים. אחת הדוגמאות המפורסמות ביותר להתדיינות מסוג זה היו סדרת ההתדיינות אשר עסקו בחוקי "המעבר", אשר הגבילו את חופש התנועה של האפריקאים. כמוכן שהפרלמנט היה יכול בקלות לחוקק חוקים אשר היו הופכים את התוצאות של התדיינות אלו. אך בשנות ה-80, כאשר הן הובאו בפני הערכאות המשפטיות, עמד משטר האפרטהייד בפני לחץ בינלאומי הולך וגובר. הוכרז חרם ספורטיבי כנגד דרום אפריקה ושלטון האפרטהייד, הקמפיין כנגד השקעות בדרום אפריקה התרחב, והוחל בהכרזה של סנקציות כלכליות שונות. האינטרס של הממשלה היה להציג בפני הקהילה הבינלאומית דימוי של רפורמה בכדי למנוע בידוד נוסף. על כן, הפיכת החלטות של בתי משפט באמצעות חקיקה הייתה גוררת מחיר כבד ע"י הקהילה הבינלאומית דבר שהיווה גורם מרסן על הממשלה.

קטגוריה נוספת של פעילות משפטית הייתה לגרום למערכת המשפטית לעמוד בהבטחותיה, פשוטו כמשמעו. לדוגמא, בשנות ה-80 המוקדמות ביוהנסבורג, נקטה הממשלה במדיניות של הגשת מאות תביעות פליליות לצורך אכיפת ה- Group Areas Act, אשר לפיו על כל אדם אשר לא סווג כ'לבן' נאסר לחיות באזור 'לבן'. לאור המצב המשפטי והעובדה כי באותה עת לא הייתה לדרום אפריקה מגילת זכויות (Bill of Rights), רק לעיתים רחוקות ניתן היה לבסס הגנה משפטית כנגד האשמות מסוג זה. עורכי דין ציבוריים ופרטיים חברו יחד וקיבלו על עצמם את הייצוג של הנאשמים ללא תמורה. בכל ההתדיינות הללו, הוטלה על המדינה החובה להוכיח כל פרט ופרט הקשור לעבירה, ובכלל זה נושאים טכניים שונים. ערעורים הוגשו בהתבסס על טיעונים משפטיים שונים, בידיעה שהסיכוי להצלחתם קטן. אי הצלחת הערעורים רק הדגישה את חוסר הצדק, ומערכת המשפט החלה "להיסתם" ככל שהדיונים בתביעות ארכו זמן רב יותר. החלטה יצירתית של שופט בתיק מסוים הקשתה על המדינה להשיג צווי פינוי, אפילו כאשר הנאשמים הורשעו בעבירה שיוחסה להם. לאחר כשנתיים או שלוש, תביעות ה- Group Areas Act הסתיימו, פשוט בשל העובדה שמערכת המשפט הייתה חייבת לספק משפט הוגן עבור כל אחד החפץ בכך. על ידי אילוץ התביעה לעשות את עבודתה המלאה בכל תיק ותיק, עבודה אשר ארכה זמן רב, שיחקו הסניגורים תפקיד מרכזי בעצירת התביעות הגזעניות.

הקטגוריה השלישית של פעילות משפטית הייתה פחות דרמטית, אולם ייתכן והייתה המשמעותית ביותר. שנות ה-60 היו שנים של שלווה פוליטית יחסית בדרום-אפריקה, לאחר שפעילויותיהן של תנועות השחרור המרכזיות נאסרו ורוב מנהיגיהן נכלאו או הוגלו. בשנות ה-70 החלה התעוררות מחודשת והתנגדות בחזיתות רבות התגברה. האיגודים המקצועיים של שחורים הפכו לכוח כלכלי בעל פוטנציאל פוליטי רב. ההתנגדות לאפרטהייד החלה לצמוח מחדש בסקטורים רבים של החברה והמשפט הפך לכלי חשוב בהגנה על ארגונים פוליטיים וכנגד רדיפתם. האיגודים המקצועיים עשו שימוש מיומן ביותר בכלים המשפטיים והיוו את חוד החנית בפעילות מסוג זה.

קהילות שהיו תחת איום של גירוש מאדמותיהן, למדו לעשות שימוש בעורכי דין ובחוק בכדי לחזק את התנגדותם. פעמים רבות לא יכלו עורכי דין לתת כל מענה כנגד הגירוש עצמו, היות והחוק נתן סמכויות נרחבות כל כך בידי הממשלה. אולם הגירוש לא היה אקט חד-פעמי. הפינויים והגירושים בכוח החלו בדמורליזציה שיטתית של הקהילה המיועדת לגירוש וחתירה תחת התנגדותה, על-ידי הפסקת השירותים החברתיים (כגון קצבאות פנסיה); על ידי הטלת איסור על קיום אסיפות; ובאמצעות מעצר ואף הריגתם של מנהיגי הקהילה. אירועים אלו, היוו כר פורה לפעילות משפטית ענפה. ארגונים קהילתיים, עובדים קהילתיים ועורכי דין למדו לעבוד בשיתוף פעולה על מנת לפעול כנגד המדיניות של הרס הקהילות ולספק תמיכה לאלו אשר התנגדו לה. הם גייסו התנגדות בינלאומית למדיניות זו, בין היתר באמצעות הדגשה ודרמטיזציה של המצב בבתי המשפט. הגירוש הכפוי פסק כתוצאה משילוב של התנגדות קהילתית משמעותית, התגברות ההתנגדות הבינלאומית ואתגור הנושא בבתי משפט.

בשנת 1994 השתנו דברים רבים. דרום אפריקה אימצה חוקה דמוקרטית, אשר כללה מגילת זכויות רחבה. מונה בית דין חוקתי חזק, אשר רבים מחבריו היו פעילים במאבק המשפטי נגד האפרטהייד. יחד עם זאת, דברים מסוימים לא השתנו במהירות. העוני וחוסר השוויון אשר נוצרו כתוצאה מדורות של אפרטהייד לא נעלמו עם ביטול הבסיס המשפטי אשר יצר את התבניות הללו. היו, ועדיין ישנם, אנשים רבים מאוד אשר אין להם דיור נאות, ילדים ללא גישה לחינוך נאות וכאלו הנזקקים למענקי רווחה. נוצרו בעיות חדשות, במיוחד בכל הקשור ל-HIV/AIDS.

דרום-אפריקה מייצגת ניסיון חוקתי ודמוקרטי נועז ושאפתני – האם תוכל להצליח ולשגשג כאשר החברה עדיין שסועה כתוצאה מדורות של דיכוי ונישול ומתמודדת עם בעיות חברתיות דוחקות? שתי סיבות קשורות לכך שירות העבר הינה קריטית ביכולת להתמודד עם הבעיות החדשות של דרום-אפריקה. הסיבה הראשונה קשורה לעובדה, כי ההיסטוריה של המאבק וההתנגדות במסגרת בתי המשפט יצרה מסורת חשובה וציפייה לכך שאנשים פגיעים יכולים לפנות לבתי המשפט כאשר הם בצרה. השימוש בבתי המשפט הפך לחלק מהתרבות הפוליטית שלנו. בנוסף לכך, קיימת הסכמה רחבה לגבי החשיבות של זכויות ותפקידם של בתי המשפט בהגנה על הפגיעים, והמודרים. תפקיד זה של בתי המשפט חשוב ביותר במאמצינו לבצר את מגילת הזכויות בדמוקרטיה החדשה שלנו. הסיבה השנייה קשורה לעובדה, כי לקחי העבר לא אבדו לחלוטין. למדנו, כי המפתח להתמודד עם בעיות פוליטיות הוא התגייסות חברתית ופוליטית. התגייסות כזאת יוצרת דמוקרטיה עמוקה ורצינית, דמוקרטיה שהיא מעבר להשתתפות בבחירות כל חמש שנים. כמו כן, למדנו שבתי המשפט יכולים להיות פרום חשוב להעלאת סוגיות חברתיות על סדר היום הציבורי, הבאתם להכרה ציבורית ובמקרים מסוימים, למציאת פיתרון משביע רצון. כך, בדרום-אפריקה הדמוקרטית, בתי המשפט פסקו בהתדיינויות חשבות הקשורות לנושאים כדוגמת HIV/AIDS, מחוסרי דיור ומענקי רווחה. הם הביאו לשינוי ממשי בחייהם של מיליוני אנשים.

לא היו אלו עורכי הדין ובתי המשפט אשר הביאו לסיום משטר האפרטהייד. הייתה זו ההתנגדות העממית אשר נתמכה בהתגייסות והלחץ הבינלאומי. ואולם, במבט לאחור, ניתן לומר, כי הפעילות המשפטית כנגד משטר אפרטהייד הייתה בעלת תפקיד חשוב בנפילתו. היום אנו יכולים לראות, כי פעילות זו יצרה ירושה משמעותית לחיפושנו אחר דרכים לחזק ולהעמיק את הדמוקרטיה שלנו.

למידע נוסף:

Legal Resources Centre - www.lrc.org.za

Constitutional Court of South Africa – www.concourt.gov.za

Richard L. Abel, *Politics by Other Means: Law in the Struggle Against Apartheid, 1980-1994* (New York: Routledge, 1995) at 26-27.